

УДК 82.09

Марія Шимчишин

ГАРЛЕМСЬКИЙ РЕНЕСАНС ЯК ПРОЛОГ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМУ

Значна увага статті зосереджена на передумовах виникнення ідеї багатокультурності. Авторка звертається до епістемі гетерогенної ідентичності. Крім того, розглядається Негритянське відродження як потужний голос Іншого в американській культурі початку ХХ століття.

Ключові слова: ідентичність, мультикультуралізм, орієнталізм, Гарлемський ренесанс, наративи меншин.

Рівність відмінностей

Інтенсифікація дискусій про расового, гендерного, етнічного, класового Іншого, що розпочалась у середині минулого століття, спричинила не лише необхідність визнання багатолікості культурних парадигм та право усіх членів суспільства зберігати, збагачувати, поширювати свої традиції та багатомісцеві набутки, але й потребу їхнього включення, повноцінного функціонування у широкій суспільно-політичній матриці. Праці Е. Сезера [6], Ф. Фанона та Б. Андерсона [5], а згодом Е. Саїда [3, 13] розвинули критику західної епістемології знання. Ідея Б. Андерсона [5] про будь-яку спільноту як уявну, а отже, сконструйовану на основі якихось певних ознак, оприявила причини кризи колективної ідентичності ХХ століття та потребу нових моделей її формування. Розглядаючи процес становлення націй-держав у ХІХ столітті, Б. Андерсон, як і його попередник Е. Ренан, стверджував про сконструйованість поняття нація.

Відлуння ідей вищезазначених мислителів спостерігаємо у працях Е. Саїда. Він критикував епістемологію імперіалізму найперше через практику розподілу людей на окремі, штучно сформовані групи. „В його (імперіалізму. – М. Ш.) основі лежить беззаперечне твердження про те, що кожен передусім і остаточно належить до певної раси чи категорії, і та раса чи категорія не можуть асимілюватися з або бути прийняті іншими – окрім самих себе. Звідси виникають такі штучні поняття, як орієнтальність чи англійськість, французькість, африканськість чи американська місія, так ніби кожне з цих понять має над собою платонічну ідею, що гарантує йому бездоганність та незмінність до кінця світу” [13, с. 376 - 377]. Відтак із середини минулого століття активізувався перегляд сутності поняття національного, расового, гендерного, класового стереотипу, відбулося розщеплення, розшарування сконструйованих понять. Як зауважує Т. Денисова: „Сьогодні азбучна істина – зміна культурних орієнтирів у 60 – 70-х роках минулого століття від плавильного горщика на

постмодерністський хаосмос, а далі – на мультикультурну мозаїку” [2, с. 575].

Досліджуючи стан постколоніальних держав, Е. Саїд окреслює умови їхнього повноцінного функціонування у світовому просторі. Процеси деколонізації зумовили формування опірної (негативної) ідентичності як іманентної ознаки колишнього колонізованого. Тому після розвалу імперій виникла проблема відновлення втраченої ідентичності чи, краще сказати, конструювання нової. Проте, на думку Е. Саїда, часто політика національної ідентичності виявляється неефективною для подальшого розвитку країн, що здобули свою незалежність. Вона є нагальною для періоду здобуття та становлення державної суверенності, але опісля „національна свідомість повинна бути негайно трансформована у... соціальну свідомість” [13, с. 378]. Услід за Ф. Фаноном Е. Саїд вважає, інакше виникають сепаратистські настрої чи удавана автономія (*mock autonomy*). Якщо така трансформація не відбулася, тоді на рівні знання знаки та символи незалежності сприймаються як сама реальність. Визнання заради визнання визначає статус постколоніального суверенного. Ідентичність заради самої ідентичності прирікає її на маргінальний і залежний стан. Саме така ситуація характерна для багатьох сьогоденних постколоніальних країн. Стратегія, яку запропонував Е. Саїд для розв’язання проблеми, ґрунтується на *інтеграції* новоутвореної чи відновленої ідентичності у світовий контекст. Гомогенна модель культури та суспільства трансформується у такий спосіб у гетерогенну з неймовірною палітрою традицій. Такі міркування прямо пов’язані з ідеєю багатокультурності, про що у 1994 році стверджував і сам Е. Саїд: „Я щасливий відзначити, що багато читачів у Британії та в Америці, а також і в англомовних Африці, Азії, Австралії та на Карибах зрозуміли, що в моїй книжці наголошується на актуальності явища, яке згодом буде названо мультикультуралізмом, і рекомендується всіляко уникати ксенофобії та агресивного, орієнтованого на расові ознаки націоналізму” [3, с. 434].

Мультикультуралізм як форма інтеграції Іншого, що довгий час не мав можливості „промовляти за себе”, та як спосіб самовизначення особистості, що зазнала впливу багатьох культурних традицій, видається на сьогодні найоптимальнішим форматом функціонування суспільства. Як стверджує Н. Висоцька: „Здається, що саме плюралістична перспектива нині найплідніша, коли йдеться про факти світової культури, бо саме вона відповідає новому баченню людством себе як духовної цілісності, утвореної розмаїттям елементів. Лише в „зустрічі” культур можна шукати виходу з ідейної кризи, відчутної і на Заході, і на Сході” [1, с. 5]. Дихотомія колоніального світобачення *ми/вони*, що в постколоніальних студіях інверсована у *вони/ми*, розщеплена у мультикультуральній парадигмі на багатоманітні клаптики. Ознаки такої роздробленості спостерігаємо як в „Орієнталізмі” Е. Саїда, який

розвінчує стереотипне розуміння Сходу та спростовує саме розуміння відмінності як ворожості, так і в критичних відгуках на нього („Орієнталізм”), як дискурсу, що містить однозначний образ Заходу.

Дві парадигми багатокультурності

Розуміння самої ідеї мультикультуралізму неоднозначне: зокрема, дебати відбуваються навколо двох парадигм – американської та європейської. Тарік Модуд у праці „Мультикультуралізм: громадянська ідея” [11] виокремив британське чи ширше європейське розуміння мультикультуралізму як дещо обмежене у порівнянні з американським. „Тут [у Великій Британії. – М. Ш.] політична ідея мультикультуралізму – це визнання колективних відмінностей у громадській сфері, правовій, політичних, демократичних дискурсах та у рамках подвійного громадянства й національної ідентичності і водночас це – приналежність до чогось спільного” [11, с. 2]. Дослідник підкреслює, що в США виникнення мультикультуралізму пов’язується з громадсько-політичними рухами, зокрема антирасистськими та феміністичними, тоді як в Європі – з рухом, міграцією самого населення. Т. Модуд визначає мультикультуралізм як „політичну адаптацію меншин, що сформувалися внаслідок імміграції до західних країн груп людей, які проживали за межами багатої Європи” [11, с. 5]. Попри те, що до цього часу існували багатокультурні та багатоетнічні спільноти (Оттоманська імперія, Індія), особливість сучасного мультикультуралізму як нової політичної ідеї полягає, на думку вченого, в тому, що „він (мультикультуралізм. – М. Ш.) функціонує в контексті ліберального та соціально-демократичного егалітаризму та громадянства, тоді як подібні політичні ідеї існували за відсутності політичного громадянства, за умов підпорядкування меншин та більшості владі корони чи монарха” [11, с. 6]. Відтак, з одного боку, мультикультуралізм розглядається як політична доктрина нетоталітарного гатунку, яка „впроваджує в західні нації-держави своєрідну етнорелігійну суміш” [11, с. 8]. З іншого боку, мультикультуралізм розуміють як спосіб світобачення, що передбачає відкритість, неупередженість та визнання багатолікості Іншого.

Епістемологія ідентичності

Будь-яка розмова про мультикультуралізм так чи інакше відбувається навколо питання ідентичності. Дебати про позиціонування людини в соціумі розпочалися не вчора, не з громадянських рухів 60-х років минулого століття, не з численних національних чи расових відроджень – це питання хвилювало ще Платона й Аристотеля, а згодом Августина, Декарта, Лока, Гайдеггера та Маркса. Вся західна філософська думка співвідносилась із процесом самовизначення особистості, уявленнями людини про саму себе при паралельному зіставленні, порівнянні себе з Іншим. Засвоєння і конструювання власного образу

відбувається через взаємодію з навколишнім світом. Як констатує Б. А. Саєнз: „Ніхто не може жити без ідентичності” [12, с. 74]. Людина організовує своє життя навколо певних дискурсів – релігійних, етнічних, расових, гендерних, політичних, – що формують її сутність, знання, світогляд.

Епістемологія західної думки ґрунтувалась на привілейованості європейських цінностей, універсальності західної системи знання. Розуміння Іншого як підпорядкованого, чужого зумовило глибоку расову та етнічну кризу ХХ століття. Однак не варто розцінювати таку ситуацію однобічно й негативно. „Криза – неминучий поворотний пункт, критичний момент, після якого розвиток поверне у той чи інший бік, використовуючи можливості росту, здатність одужання й подальшого розрізнення” [4, с. 2].

Ідея гетерогенної ідентичності поступово набуває ваги у сучасному світі. Її перші паростки знаходимо у розмислах Е. Саїда, який визначав ідентичність як „вмістилище різних колективних досвідів” та наголошував на її перформативній природі. „... ідентичність “я” або ідентичність „іншого” далека від того, щоби бути чимось статичним, а є насправді досконало опрацьованим історичним процесом, що відбувається як змагання і втягує в себе індивідів та інституції в усіх суспільствах” [3, с. 429]. Жодна культура не може вивчатися ізольовано – необхідно брати до уваги Інші культурні традиції.

Історично склалося так, що кожне суспільство має свого Іншого. Гібридність сучасного світу зумовлена існуванням не лише „зовнішнього Іншого”, але й “внутрішнього”, себто іммігрантів. Така система координат спричинює суперечність між національною ідентичністю та гетерогенною реальністю, з переважанням першої. Для того, щоб неупереджено вивчати інші культури, потрібно бути мандрівником, уміти трансформувати конфлікт, протест, спротив у примирення, взаєморозуміння, пізнання та творчу співпрацю (власний приклад Е. Саїда: палестинського араба, який жив у США, країні, що підтримує Ізраїль). „Образ мандрівника залежний не від влади, а від руху, бажання пізнати інші світи, розмовляти різними говірками, розуміти багатоманітність ликів, масок і риторик” [13, с. 404]. Найважливіше те, що мандрівник перетинає кордони, він не прикутий до одного місця, а отже, й до фіксованого погляду. Його бачення змінюється, розширюється й збагачується з кожним перетином кордону – саме це й забезпечує йому свободу, неупередженість і дає насолоду.

Про сконструйованість та обумовленість ідентичності розмірковує й Б. А. Саєнз: „Ніхто не народжується з „основною” ідентичністю. Ідентичності створюються, і вони мають сенс, мають значення тільки в культурному контексті свого створення” [12, с. 95]. Відтак, як і багато науковців сучасності, дослідник підтримує думку про перформативність концепту ідентичності. Поняття, за допомогою яких ми визначаємо себе та інших, не є постійними та наперед

визначеними: вони насамперед соціальні артефакти, що сконструйовані культурно-історичним контекстом. Концептуалізація ідентичності уможливила визнання права Іншого промовляти за себе, бути складовою й невід'ємною частиною культурного простору на правах його творця.

Е. Еріксон, запровадивши термін „ідентичність”, вирішальну роль відводив комунікації індивіда зі „значущим Іншим”, яка сприяє формуванню соціальної ідентичності. Дослідник наголошував на здатності людини безкінечно пізнавати Іншого. Формування ідентичності передбачає наявність двох процесів: відображення і спостереження. „Індивідуум оцінює себе з точки зору того, як інші оцінюють його в порівнянні з собою, в рамках значущої для них типології, і водночас він оцінює їхні судження про нього з погляду того, як він сприймає себе в порівнянні з ними і з типами, значущими для нього” [3].

Психосоціальна ідентичність людини, яка належала до маргіналізованої групи, що мала статус негативної меншості й була репрезентована безликими, мовчазними образами, формувалась дещо відмінним шляхом – порушилася цілісність ідентичності. Про це, зокрема, стверджував В. Дюбуа, якому належить ідея про подвійну свідомість афроамериканців: „Після єгиптян та індіців, греків та римлян, тевтонців та монголів, негр – такий собі сьомий син, народжений у паранджі та наділений другим баченням у цьому американському світі: світі, який не визнає його власної самосвідомості, а лише дозволяє йому сприймати себе через співвіднесеність зі світом Іншого. Це особливе відчуття, ця подвійна свідомість, стан постійного бачення себе очима інших, вимірювання власної душі мірками світу, що споглядає тебе із зачудованим презирством чи співчуттям. Ти завжди відчуваєш цю подвійність – американець і негр; дві душі, дві ментальності, дві непримиренні протилежності, дві конфліктуючі ідеї в одному чорному тілі...” [7, с. 14]. Критичне усвідомлення негативної ідентичності, на яку були приречені чорношкірі, спонукало прогресивних негритянських діячів початку ХХ століття до конструювання позитивного концепту афроамериканців.

Гарлемський ренесанс – один із вагомих етапів творення нової расової свідомості афроамериканців. Унікальність цього культурного руху полягає в тому, що його активісти, митці та інтелектуали свідомо позиціонували себе як будівничі, творці афроамериканської ідентичності. Процес визначення сутності епістемі Новий Негр охоплював два етапи: заперечення білих американців як єдиних „визначальних інших” („significant others”) для афроамериканців і створення нових успішних моделей для самовизначення.

Ідея „Нового негра” А. Локка заперечувала стереотипне, упереджене змалювання темношкірих, що пояснювалося літературною традицією ХІХ століття. Зокрема, він писав: „Протягом поколінь в американській свідомості негр був швидше формулою,

ніж людською істотою, – чимось таким, про що можна було дискутувати, засуджувати чи захищати, тим, що потрібно „утримувати у певних рамках” чи „допомагати”, турбуватися чи опікуватися, дратувати чи наглядати, соціальним злом чи соціальним тягарем. Розумний негр був змушений миритися з таким загальним ставленням до себе, зосереджувати свою увагу на контроверсійних питаннях, бачачи себе у спотвореній соціальній перспективі. Його так звана тінь була більш реальна для нього, ніж його особистість” [10, с. 512]. Нагальність творення нових художніх моделей зображення афроамериканців, яка усвідомлювалась діячами Негритянського відродження, сприяла подоланню негативного світовідчуття в чорношкірих.

У творчості гармелітців ми спостерігаємо цілу галерею нових образів афроамериканців: міщани, дрібні буржуа, митці, інтелігенція. Нелла Ларсен, Джесі Фосет, Дж. Тумер і Дж. Велдон Джонсон обирають наратора середнього класу, який походить із Півночі й мало дотичний до культури Півдня – так званої автентичної народної культури. Таким чином пропонувалось нове розуміння расової ідентичності, утверджувалось розуміння того, що можна бути чорним і багатим (буржуа). Відхід від традиційних образів чорношкірих у літературному дискурсі сприяв усвідомленню того, що расовий Інший – не монолітний й однозначний, а складається з окремих елементів, які можуть поєднуватись, контактувати зі складовими білої культури. Отже, маємо приклад диверсифікації афроамериканської ідентичності, що передана через складні, полісемантичні художні образи та моделі чорношкірих.

Саме в той період виникає думка про перформативність расової ідентичності. Джеймс Велдон Джонсон у романі „Автобіографія колишнього чорношкірого” продемонстрував штучність поняття афро-американськості, що сформовано навколо патернів поведінки та кольору шкіри. „Я часто повертався у пам’яті до тієї години, того дня, того тижня, коли відбулось чудо мого перевтілення з одного світу в інший, бо насправді я перейшов у інший світ. З того часу я дивився на все іншими очима, мої думки були думками чорношкірого, мої слова обумовлені, мої дії обмежені...” [9, с. 14]. Головний герой дивиться на світ не з позиції громадянина, чоловіка чи просто людини, а з позиції чорношкірого. Після тривалих шукань, поневірянь, криз оповідач заперечує опозицію „білий/чорний”, промовляючи знамените „I am what I am” [9, с. 154]. Неоднорідність поняття афроамериканської ідентичності засвідчило про багатолікість Іншого.

Наступним важливим моментом того часу була дискусія про те, що таке американськість, що входить до цього поняття, і який внесок чорношкірої раси у творенні автентичного образу американців. Самі діячі Негритянського відродження активно утверджували думку про те, що негритянська культура є невід’ємною складовою американської культури, ба навіть більше – визначає її та надає їй

самобутності. В. Дюбуа заявляв: „...немає справжньої американської музики, лише дикі милозвучні мелодії негритянських рабів; американські казки та фольклор – індіанські та африканські; і взагалі, ми, чорношкірі, – це здається, самотній оазис віри і пошани у цій брудній пустелі доларів та махінацій” [7, с. 23]. В есе „Замкнутість рас” автор заявив, що негритянська раса ще не розкрила світу свій духовний потенціал і на перешкоді до цього – расова стратифікація, тобто „історично сформований поділ людей на окремі групи” [8, с. 83]. В. Дюбуа закликав афроамериканців усвідомлювати себе повноправними громадянами Америки. Виплекана расова гордість – запорука позитивного самосприйняття. „Ми народ, чие тонке відчуття пісні дало Америці власне американську музику, власне американські казки” [7, с. 28]. Отже, спостерігаємо активну позицію щодо повноцінного включення та функціонування афроамериканської парадигми в американську матрицю.

Значний пласт літератури Гарлемського ренесансу складають твори про „перехід” (passing) від однієї расової ідентичності до іншої. У такий спосіб оприявнюється сконструйованість категорії раси, а також деструкція білої ідентичності як чогось універсального.

Отже, Гарлемський ренесанс був своєрідною прелюдією громадянських рухів середини і другої половини ХХ століття, а також мультикультуралізму як світоглядної системи, що передбачає повноцінне функціонування різних расових, національних, етнічних, гендерних ідентичностей, визнання цінності кожного окремого досвіду. Вже тоді актуалізувалось питання про рівність відмінностей, багатолікість Іншого, сконструйованість концепту раси та дестабілізація опозицій.

1. *Висоцька Н.О.* На перехресті цивілізацій. Афро-американська драма як мультикультурний феномен. – К.: КДЛУ, 1997. – 167 с.
2. *Денисова Т.Н.* Гетерогенність і/у мейнстрімі // Головна течія – Гетерогенність – Канон в сучасній американській літературі. – Київ: Факт, 2006. – С. 571-582.
3. *Саїд Е.* Орієнталізм. – К.: Видавництво Соломії Павличко „Основи”, 2001. – 511 с.
4. *Эриксон Э.Г.* Идентичность: юность и кризис / Пер. с англ. / Общ. ред. и предисл. Толстых А.В. – М.: Издательская группа „Прогресс”, 1996. – 344 с.
5. *Anderson B.* Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Verso, 1983. – 147 p.
6. *Césaire Aimé.* Discours sur le colonialisme. – Paris: Présence Africaine, 1955. – 79 p.
7. *Du Bois W. E. B.* The Souls of Black Folk. – Penguin Books, 1989 – 225 p.
8. *Du Bois W. E. B.* The Conservation of Races // Theories of Race and Racism: A Reader. – Routledge, 2000. – P. 79 – 87.

9. *Johnson J. W.* The Autobiography of an Ex-Colored Man. – Penguin Books, 1990. – 158 p.
10. *Locke A.* The New Negro // “Black Voices”. An Anthology of Afro-American Literature / Edited, with an Introduction and Biographical Notes, by Abraham Chapman. – New York, 1968. – P. 512 – 523.
11. *Modood T.* Multiculturalism: A Civic Idea. – Polity Press, 2007. – 193 p.
12. *Sáenz B. A.* In the Borderlands of Chicano Identity // Border Theory. The Limits of Cultural Politics / ed. S. Michaelsen and D. E. Johnson. – University of Minnesota Press, 1997. – P. 68 – 97.
13. *Said E.* Reflections on Exile and Other Essays. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 2002. – 617 p.

Summary

We all choose certain categories and organize ourselves around particular discourses. It means that everyone is engaged in identity politics (gender, class, origin etc.). Discussions of how we shape (are shaped) ourselves, why we prefer certain narratives over the others did not begin in the last century or nowadays. They were extended in ancient times. Every nation or race had had some landmark events that helped it to find organizing principles and define it as a separate community. Harlem Renaissance was a cultural movement that aimed to form „New Negro Identity”. Its artists, writers and activists consciously positioned themselves as creators of The New Negro. Therefore the study of this cultural phenomenon will help to clarify what strategies have been used to construct the identity of African Americans. Therefore the main objective of the article is to find out what discourses were taken as the most representative of the African American experience and later constituted the cornerstone of Blackness. The author aims to investigate why certain African American voices or images were privileged and how it influenced the concept of Black identity.

Key words: identity, multiculturalism, Orientalism, Harlem Renaissance, minority narratives.

Стаття надійшла до редколегії 13.11.2008